1

Formavimosi metai

(1892–1925)

Du berniukai guli prigludę prie žemės Birmingamo geležinkelio pylimo viršuje, beveik pasislėpę laukinėje jį apaugusių gėlių ir žolių gausybėje. Aukštesniajam berniukui apytikriai devyneri, o jo brolis Hilary – dviem metais jaunesnis. Snaudulinga 1901-ųjų vidurvasario diena, kuomet ir pats laikas „atostogauja“. Vienintelius garsus skleidžia tramvajus, kartkartėmis pravažiuojantis jiems už nugarų plytinčioje pusiau miestietiškoje erdvėje, kur jie gyvena, arba anglies vagonai, cypiantys perstumiami iš vienos vietos į kitą anglies sandėlyje, stūksančiame šalia King's Heatho geležinkelio stoties. Vyresnysis berniukas kviečia savo brolį pažvelgti į mažulytį spalvotą augalą, jo aptiktą atžalyno raizgyne. O štai jų laukiamas pranašingas ženklas: lėtas, ritmingas traukinio, važiuojančio iš pietų link jų, pūškavimas. Jie atsistoja, kad geriau matytų, kaip iš lengvo kaitros rūko išnyra švytintis juodas garvežys, geležinkelio vingiu tempdamas paskui save daugybę anglies vagonų. Šis traukinys atvyksta iš Pietų Velso slėniuose daugiau nei už šimto mylių esančių kasyklų, gabendamas sodrią, drėgną anglį, skirtą kūrenti pramoninės revoliucijos, per praėjusias devynias dešimtis metų jau išplėtusios Birmingamo apimtis ketvertą ar penketą

kartų ir netrukus vėlei padidinsiančios jas dar du kartus, laužus. Drebindami žemę anglies vagonai dunda pro pat berniukus, tad vyresnysis, kaip ir daugybę kartų anksčiau, įdėmiai žvelgia į pavadinimus ant jų šonų, sujaudintas paslaptingą grožį skleidžiančių vietovardžių, kurių jis dar nemoka ištarti, pavyzdžiui, *Blaen-Rhondda, Maerdy, Senghenydd, Nantyglo* ir *Tredegar*. Šio berniuko vardas yra Johnas Ronaldas Reuelas Tolkienas, o šeimoje ir draugų rate jis vadinamas Ronaldu arba Johnu Ronaldu.

Prabėgus beveik septyniems dešimtmečiams, 1970 metais, duodamas interviu BBC, Tolkienas atskleis tam tikrą šio susidūrimo su Velso vietovardžiais svarbą. Vienaip ar kitaip, šis vaikystės pomėgis žymi Tolkieno pasakų apie išgalvotą Vidužemio pasaulį, hobitų, elfų bei tamsesnių būtybių – orkų ir drakonų – pasaulį, pradžią. Šio interviu metu Tolkienas paaiškina, kuo jį žavi minėtieji vietovardžiai: „Valų kalbos stilius ir skambesys mane visuomet traukė labiau nei kurios kitos kalbos; nors jos žodžius iš pradžių regėjau tik ant anglies vagonų, visuomet norėjau sužinoti apie ją daugiau“. Jis patikslina, kad jo kūrinys visuomet prasideda nuo vardo. „Pasakykite man vardą, ir iš jo atsiras pasakojimas – atvirkščiai paprastai nebūna“. Tolkieno žodžiais, iš šiuolaikinių kalbų dvi – valų, o vėliau ir suomių – jį stipriausiai įkvėpė kurti, taip pat ir *Žiedų valdovą* (*The Lord of the Rings*). Iš tikrųjų būtent valų kalba įkvėpė vieną iš dviejų pagrindinių jo sukurtos elfų kalbos atmainų bei daugybę jo mitinio pasaulio vardų, pavyzdžiui, Arvena, Anduinas, Rohirimas ir Gvaihiras.

Mes paliekame brolius ant geležinkelio pylimo šlaito, priešais plytint kiekvieno jų ateičiai, ir tarsi paukščiai greitai sklendžiame aukštai virš Birmingamo. Štai matome per nedidukus, žalius Anglijos Vakarų Midlendų laukus ir miškingas vietoves plačiai išsidriekusį miestą – Tolkieno Grafystę. Mes matome tai, ką yra matęs tik vienas kitas oreivis: dulkėtus kelius, spinduliais vinguriuojančius iš miesto per įvairiausių atspalvių Anglijos kaimo kraštovaizdį. Upeliai ir kanalai vagoja neaukštus kalnelius ir švelniai vilnijančias kalvas pakeliui į

pietus, Severno upės link. Net ir karštą vasarą šioji žaluma – atgaiva akims. Mes perskrendame tirštai apgyvendintą miesto centrą, tuomet laikomės į šiaurę einančios pagrindinės geležinkelio linijos, nekreipdami dėmesio į daugybę jos atšakų ir pagaliau pasiekiame Crewe'o, tuomet – Mersey kanalą bei kupiną bruzdesio Liverpulio uostą ir žalią Airijos jūrą. Sklendžiant į vakarus, po mumis praslenka Meno sala, visai netrukus – ir Airijos šiaurėje esantis Ardso pusiasalis, o pietų pusėje galop iškyla Mourne'o kalnai. Tai Lewiso Narnijos šalis, Tolkieno Vidužemio įkvėptas pasaulis, vėliau užgimsiantis jo paties kūryboje. Kaip ir apačioje praslenkantis Alsteris, šis Narnijos pasaulis turės rytinį krantą, o krašto gilumos kraštovaizdis bus panašus į Daunso grafystės: į šiaurę driekiasi pelkynai bei viržiais apaugusios dykynės, į pietus – kalnai. Laikydamiesi pusiasalio krašto pasiekiame Belfasto įlanką, kaip paprastai pilną laivų, o tolumoje švyti miestas. Štai jau matyti didžiuliai „Harland & Wolfe“ – didžiausios pasaulyje to meto laivų statyklos – dokų kranų portalai, kur didingi laivai, tokie kaip *Olympic*, o vėliau *Titanikas*, įgyja savąjį pavidalą per įgudusių ir išradingų inžinierių triūsą.

Maždaug tuo pat metu, kai žvelgdamas į anglies vagonus Tolkienas žavisi Velso vietovardžiais, kur kas už jį jaunesnis Clive'as Staplesas Lewisas patiria savąjį apreiškimą. Šešiametis jo brolis Warrenas Lewisas įbėga į Dundela Villas, visai prie pat Belfasto įlankos, netoli „Harland & Wolfe“ dokų stovinčio tvirto namo vaikų kambarį. Jis neša sausainių skardinės dangtelį, pilną samanų, gėlių ir pagaliukų, kad išdidžiai parodytų savo jaunesniajam broliui. Tai yra ankstyviausias Lewiso atminty vėliau iškilsiantis susitikimas su grožiu, nerafinuotas, „neišgydomai romantiškas“ potyris. Dar nė trejų metų neturinčiam Lewisui jis suteikia galimybę naujai pažvelgti į kitapus namo sienų esantį sodą, kur jiedu su broliu „Warnie“ žaidžia. Mat rūpestingai išklojęs samanomis, į jas sumaniai prikaišęs gėlių bei vytelių, Warrenas pavertė šį dangtelį mažyčiu menamu sodu. Iki šiol jis pats ir jo brolis žaidė tikrajame savo sode, neatkreipdami dėmesio net į lapų

formą. Ir štai Warreno kūryba leidžia Lewisui regėti vaikiška jo ranka pasiekiamą savo sodą ir gamtos pasaulį. Autobiografijoje *Surprised by Joy* (*Užkluptas džiaugsmo*) jis vėliau prisimena: „Taip aš ėmiau sąmoningai patirti gamtą, tiesa, ne kaip pavidalų bei spalvų lobyną, bet kaip kažin ką vėsaus, rasoto, gaivaus, vešlaus“. Šis išgyvenimas įgis dar didesnę svarbą Lewiso atminty tapdamas nepasiekiamo rojaus vaizdiniu, priemone suturėti nenumaldomą ilgesį, jo vadinamą „džiaugsmu“ arba *sehnsucht*[1] bei tampantį ryškia gija, einančia per visus jo kūrinius. Tikra yra tai, jog nuo to laiko žaislinis brolio sodas visuomet išlieka Lewiso Rojaus vaizdinių dalimi. Lewiso patirtas apreiškimas žymi pradžią įprasto proceso, kai „žvelgiama per“ – žiūrima per prisiminimų, literatūros ar kokį kitą lęšį, siekiant pagauti nuolatos sunkiai suvokiamas, tačiau neabejotinai esančias džiaugsmo bei nuolatos jo ieškomo grožio ypatybes. Prabėgs daugybė metų – tiesą sakant, beveik pusė Lewiso gyvenimo – kol jis aptiks kažin kokią apčiuopiamą ir nuoširdų pasitenkinimą teikiančią tikrovę, *į* kurią galima žvelgti per šiuos džiaugsmą gimdančius potyrius. Tai nutiks, kai jis nenoriai pripažins klaidingai manęs, jog Dievas neegzistuoja arba jog jis yra vien gamtoje pasireiškianti jėga. Lewisas suvoks, kad Dievas yra pats mūsų būties šaltinis. Jo žodžiais, „Jis yra neaiškus visos būties centras, dalykas, kuris tiesiog ir vien tiktai *yra*, tikrovės versmė“.

Tolkienas ir Lewisas nuolat išgyvens kiekvienas savo vaikystę, stebėtinai stipriai valdomi savo vaizduotės. Lewisas (su savo broliu Warrenu) Belfaste sukurs kalbančių gyvūnų pasaulį, vadinamą *Boxen* arba *Gyvūnijos šalimi*, o Anglijos Midlenduose Tolkienas pats išgalvos kalbas bei bus užburtas gyvų valų bei suomių kalbų, vėliau – senosios gotų kalbos. Reikšminga tai, kad abudu neteks savo motinų – Lewisas būdamas devynerių, o Tolkienas sulaukęs dvylikos metų. Tolkienas jau buvo netekęs tėvo; nutiko tada, kai žmogus dar tik pradeda prisiminti savo gyvenimo įvykius; Lewisas, mirus motinai, nutols nuo savo tėvo

[1] Vok. siekis, troškimas, aistra, ilgesys, geidulingumas (vert.).

ir tuo pat metu išgyvens tremtį Anglijon, į nevykusią internatinę mokyklą. Tiek Tolkienas, tiek Lewisas rimtai rašyti ims I pasaulinio karo metais, kuomet Lewisas bus sužeistas, o Tolkienas neteks dviejų artimiausių savo draugų.

ꕥ

Tolkienas gimė 1892 metų sausio 3 dieną Blumfonteine, Pietų Afrikoje. Jis buvo pirmasis Anglijos piliečių Arthuro Reuelo Tolkieno ir Mabelės, mergautine pavarde Suffield, sūnus. 1857 metais Birmingame gimęs Arthuras Tolkienas išvyko į Pietų Afriką dirbti Afrikos banke. Taip prasidėję jo karjeros pokyčiai galiausiai atvedė jį į Blumfonteine, esančiame septynių šimtų mylių atstumu nuo Cape Towno, įkurtą svarbų banko padalinį. Mabelė taip pat gimė Birmingame, tik trylika metų vėliau – 1870 metais. Jos šeima kilusi iš Vusteršyre esančio Eveshame'o, kur vėliau apsigyveno ir įkūrė daržininkystės ūkį jaunesnysis Tolkieno brolis Hilary. Su Vakarų Midlendo kaimo vietovėmis, ypač su Vusteršyru bei su savo motinos gimine, Suffieldais, Tolkienas buvo susitapatinęs kur kas stipriau nei su mieste gyvenančiais Tolkienais. Blumfonteine Tolkienų šeima gyveno „virš banko Maitlando gatvėje: tolumoje plytėjo dulkėtos stepių plynės, kur neaugo joks medelis“. Laiške savo vyro giminėms Mabelė Tolkien pasakoja, jog aprengtas baltais klostėtais rūbeliais, batukais ir prijuostėlėmis kūdikis Tolkienas „labai primena fėją“. Tame pačiame laiške motina toliau rašo esą nuogas jis „dar panašesnis į elfą“. 1894 metų vasario 17 dieną gimė Hilary Arthuras Reuelas, tapęs Tolkieno bendrakeleiviu mirus jųdviejų tėvams. Panaši draugystė ankstyvuoju gyvenimo tarpsniu siejo Lewisą ir jo brolį Warnie.

1895 metų balandį, atsižvelgusi į Tolkieno sveikatos būklę, Mabelė Tolkien ir jos sūnūs išplaukė į Angliją. Blumfonteino kaitra mažyliui buvo sunkiai pakeliama. Arthuras Tolkienas pasiliko, atsidėjęs savo darbo pareigoms. Trijulė apsistojo pas Mabelės tėvus ir seserį Jane, mažučiame jų šeimos name Birmingame, King's Heatho rajone, Ashfieldo plente. Šie pokyčiai Tolkienui kėlė sumaištį, ir kartkartė-

mis jis vildavosi pamatyti iš Suffieldų namo kyšant Blumfonteine esančio jų banko pastato verandą. Po daugelio metų jis prisiminė štai ką: „Tebeatmenu, kaip einu tuo Birmingamo keliu savęs klausdamas, kas gi nutiko tai didžiulei galerijai, kas atsitiko balkonui". Be to, buvo neįprasta ir keista po „bergždžios, sausringos kaitros" pirmąsyk gyvenime išvysti Kalėdų eglutę.

Tuomet juos pasiekė žinia, pakeitusi šeimos gyvenimą stipriau nei geografija bei tapusi jų skurdo priežastimi. 1896 metų vasario 15 dieną, trumpai gulėjęs ligos patale, nuo sąnarių reumato ir su juo susijusio sunkaus insulto mirė Arthuras Tolkienas. Nugyvenęs vos trisdešimt devynerius metus, jis buvo palaidotas senose Blumfonteino kapinėse, ties Šv. Jurgio ir Bažnyčios gatvių sankirta. Laidotuvės įvyko iki Mabelei gaunant žinią, neišsitenkančią šaltuose valdiškos telegramos žodžiuose. Tolkienų šeima neturėjo tiek pinigų, kad bent jau apsvarstytų galimybę aplankyti už tūkstančių mylių esantį Arthuro Tolkieno kapą.

Tą vasarą sielvartaujanti Tolkienų šeima persikėlė gyventi į Gracewello 5, tinkamo dydžio dailų sublokuotą namelį beveik priešais tvenkinį šalia Sarehole'o malūno, taigi apytikriai mylios atstumu nuo Birmingamo miesto. Nors ir arti miesto, jie buvo pačioje Vorikšyro – kaimo vietovės – širdyje. Ši vieta, kur keliaujama tik arkliais ir vežimais, skendėjo „anų senų laikų tyloje, kai pasaulyje dar buvo mažiau triukšmo ir begalė žalumos". Tolkienui ji tapo namais, primenančiais netrukus prarastą motiną: „Būtent ši grafystė – tai pasaulis, kur aš pirmąsyk sąmoningai išgyvenau tikrovę... Jei pirmoji jūsų Kalėdų eglė yra vystantis eukaliptas ir jei gyvenate nuolatos kamuojami kaitros bei smėlio, tuomet... kaip tik tokiame amžiuje, kai skleidžiasi vaizduotė, staiga atsidūrę tykiame Vorikšyro kaimelyje, manau, pajustumėte ypatingą meilę vietai, kurią galima pavadinti anglišku vidurio Midlendų kaimu, kur daugybė milžiniškų vandenyje skendinčių akmenų, guobų, nedidelių ramiai tekančių upių bei viso kito ir kur, savaime suprantama, gyvena paprasti, nuoširdūs kaimo žmonės".

Sarehole'o malūnas (tebesaugomas Birmingame ir mūsų dienomis) padarė išskirtinį įspūdį Tolkieno vaizduotei: „Ten stovėjo senas malūnas, du malūnininkai ten iš tikrųjų malė grūdus, ten buvo didžiulis tvenkinys, kur plaukiojo gulbės, smėliaduobė, nuostabus miškingas slėnis, pilnas gėlių, keletas senovinių kaimo trobų, o tolėliau – upelis ir kitas malūnas". Siaubą keliantį malūnininko sūnų Tolkienas pravardžiavo „Baltuoju žmogėdra". Įtariai žvelgdami į ilgus Tolkieno ir Hilary plaukus (įprastą mažų viduriniosios klasės berniukų šukuoseną), tų vietų vaikai pašaipiai vadino brolius „mergelėmis" (Tolkienas paprastai žavėjosi šia pravarde). Viename laiške Tolkienas pasakoja, jog senasis malūnininkas ir jo sūnus ankstyvoje vaikystėje jam kėlę siaubą bei nuostabą. Kitame laiške jis rašė vaikystėje gyvenęs „mechanikos amžiaus nesulaukusioje Grafystėje" bei pridūrė, jog, nors ir ne hobitų ūgio, iš tikrųjų jis buvo hobitas. Kaip ir hobitus, jį džiugino sodai, medžiai ir nemechanizuotais būdais dirbami laukai. Jis taip pat rūkė pypkę ir mėgo paprastą maistą. Nuobodžiai pilkame amžiaus vidury jis išdrįso vilkėti ornamentais puoštas liemenes. Jis atrado šviežius, ką tik iš pievos parneštus grybus ir mėgo atskleisti esmingiausią savo bruožą – humoro jausmą, nors kai kuriuos žmones tai vargino. Tolkienas taip pat rašė, jog gulasi vėlai ir keliasi, jei turi galimybę, vėlai. Visai kaip hobitai, jis mažai keliavo. Knygoje *Žiedų valdovas* jis rašė apie Hobitono malūną, stovėjusį ant Upės kranto, nuverstą ir pakeistą plytų pastatu, teršusiu ir orą, ir vandenį.

Galima manyti, jog apytikriai tuo metu užgimė kita svarbi Tolkieno vaizduotės savybė: pasikartojantis jo sapnas apie didįjį potvynį, žaliąją bangą. Galiausiai ilgai brandinta ši jo atminties dalis buvo įtraukta į tą patį įsivaizduotą pasaulį, kuriame plytėjo Grafystė, į Vidužemį. Šis sapnas tapo pramanytu Tolkieno pasakojimu apie Númenoro pražūtį, jo paties mitu apie Atlantidą.

1900 metais Tolkienas pradėjo lankyti Karaliaus Edvardo pradžios mokyklą Birmingame, tuomet buvusią šalia New Streeto stoties, o mokesčius už mokslą mokėjo jo dėdė. Tuo metu Mabelė Tolkien ir